

УДК 81`373.2:523.42

DOI <https://doi.org/10.18524/2410-3373.2025.28.343052>**Михайло ТОРЧИНСЬКИЙ***Хмельницький національний університет
Хмельницький, Україна***Mykhailo TORCHYNSKYI***Khmelnyskyi National University
Khmelnyskyi, Ukraine***Наталія ТОРЧИНСЬКА***Хмельницький національний університет
Хмельницький, Україна***Nataliia TORCHYNSKA***Khmelnyskyi National University
Khmelnyskyi, Ukraine*

ВЛАСНІ НАЗВИ ПРОСТОРОВИХ ОБ'ЄКТІВ НА МЕРКУРІЇ

PROPER NAMES OF SPATIAL OBJECTS ON MERCURY

ABSTRACT

Introduction. Approximately 7,000 names of spatial objects located on planets other than Earth or their moons have been recorded. Among them, researchers have traditionally singled out the proper names of spatial objects on Venus, Mars, Mercury, and the Moon.

The aim of the study – to determine the structure, semantics of the root elements, method of formation, and motivation of the names of spatial objects on Mercury.

Object of the study. In total, 613 proper names of spatial objects on Mercury are analyzed.

Methods of the study. The research employed stratigraphic, genetic, etymological, and word-formation techniques of the descriptive method, as well as classification and systematization, comparative analysis, and quantitative calculations.

Research results. The names of spatial objects on Mercury are predominantly simple. The mercurionyms were formed by the lexico-semantic method (primarily through direct semantization) from anthroponyms, nautonyms, and appellatives. The main motivational relationships are memorial, essential-nominal, and locative. The number of new and recent mercurionyms is almost the same.

Conclusions. Commonalities with venusonyms include the dominance of cosmo-oronyms, particularly crateronyms. All cosmoponyms are formed by the lexico-semantic method, and their composition contains the most anthroponyms, which led to the prevalence of memorial motivation. Eponyms such as theonyms and other mythonyms are also relatively productive.

Simple constructions that arose through direct semantization prevail on Mercury, while on Venus, complex ones formed by the syntactic method are dominant. Almost all venusonyms have feminine nouns as eponyms, while mercurionyms often have appellatives, nautonyms, and toponyms. The majority of venusonyms are new, while mercurionyms are recent structures.

Keywords: astronomical term, cosmotonym, mercurionym, motivation, origin, semantics, structure

ВСТУП

Власні назви космічних об'єктів, або космоніми, є найменшим онімним полем. За нашими підрахунками, таких найменувань зафіксовано понад 40 000, що становить менш ніж п'ять тисячних відсотка від загальної кількості пропріальних одиниць (Торчинський, 2019: 130).

Серед космонімів майже уп'ятеро більше найменувань динамічних об'єктів, які рухаються в космосі за певними орбітами, так званих космоорбітонімів, до яких належать власні назви галактик (галактиконіми), зірок (астроніми), комет (кометоніми), планет і їхніх супутників (планетоніми й сателітоніми) тощо (Торчинський, 2008: 170–175).

Натомість космопонімів, тобто назв просторових об'єктів, які знаходяться на інших, крім Землі, планетах або їхніх супутниках, фіксується близько 7 000 (Торчинський, 2019: 130). Із-поміж них дослідники традиційно виокремлювали венусоніми, марсоніми, меркуріоніми й селеноніми (власні назви просторових об'єктів на Венері, Марсі, Меркурії й Місяці), до яких останнім часом додано нептуноніми, сатурноніми, ураноніми, юпітероніми та інші різновиди (Торчинський, 2008: 177–178).

Крім того, за типом іменованих об'єктів додатково розрізнялися, наприклад, на Меркурії оромеркуріоніми (*Долина Нептуна*), хоромеркуріоніми (*Пієрія*) гідромеркуріоніми (*Море Прометей, Океан Гермеса Тринайвеличнійшого*), зокрема фіордомеркуріоніми (*Затока Нус*) (Торчинський, 2008: 176–176), «однак природа цих денотатів абсолютно не відповідає земній, тому поки що, на нашу думку, можна обмежитися лише тими термінами, які вказують на співвіднесеність географічних об'єктів із певним космічним тілом і в загальному характеризують ту чи іншу його особливість. Єдиний виняток можна зробити для власних назв кратерів як типових об'єктів» (Торчинський, 2008: 177), відповідно, найменування найбільш поширених на Меркурії об'єктів кваліфікуватимуться як кратеромеркуріоніми, що є складником оромеркуріонімів, паралельно з якими існують хоромеркуріоніми.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Класичним описом власних назв космічних об'єктів вважається книга Ю. О. Карпенка «Назви зоряного неба», надрукована в Москві 1985 р., а українською мовою в скороченому вигляді (як компіляція низки наукових статей) видана у Львові 2016 р. Ґрунтовно схарактеризовано найменування галактик, сузір'їв та їхніх частин, зірок, планет і їхніх супутників, астероїдів, комет, метеорів і частин поверхні Місяця (Карпенко, 2016).

Різнобічна інформація про космічні тіла і їхні назви наявна в окремих працях довідникового типу, на зразок опису космічної терміносистеми в «Астрономічному енциклопедичному словнику» (Климишин, Корсунь, 2003), характеристики особливостей переважно найменувань сузір'їв, зірок і планет у «Лінгвокраїнознавчому словнику власних назв української мови» (Процик, Тимошик, 2006) та «Словнику власних астрономічних назв української мови» (Процик, 2014), реєстру найменувань малих планет, астероїдів, комет тощо, що увічнюють у Всесвіті літопис Української держави, в науково-енциклопедичному виданні «Імена України в Космосі» (Вавилова, Плачинда, 2005). Виконано й комплексний аналіз окремих розрядів космоорбітонімів, зокрема сузір'їв (Торчинський, 2023), планет (Торчинський, Торчинська, 2022) і їхніх супутників (Торчинський, 2022). Аналогічно схарактеризовані космопоніми Венери (Торчинський, Торчинська, 2025). Як бачимо, описи власних назв просторових об'єктів на планетах та інших космічних тілах, крім Венери, практично відсутні, що унеможливорює формулювання певних висновків щодо структурно-дериваційних та семантико-мотиваційних атрибутів космопонімів, космонімів і, зрештою, всього українського ономастикону, чим і визначається **актуальність теми** статті.

МЕТА ДОСЛІДЖЕННЯ

Мета роботи – визначити структуру, семантику твірних основ, спосіб творення й мотивацію найменувань просторових об'єктів на Меркурії.

ОБ'ЄКТ ДОСЛІДЖЕННЯ

Завдяки більш ретельним дослідженням змінилися і квантитативні характеристики меркуріонімікону. Якщо 2019 р. ми стверджували, що на Меркурії зафіксовано до 250 найменувань просторових об'єктів: басейн *Спеки*, кратер *Верді* (Торчинський, 2019: 130), то нині, за твердженням Міжнародного астрономічного союзу (МАС), на поверхні інших, крім Землі, планет і їхніх супутників нараховується понад 15 000 пропріальних одиниць, з яких 59 % знаходяться на Місяці, 13 % – на Венері, 12 % – на Марсі, 3 % (тобто приблизно 450 онімів) – на Меркурії [Меркурій, 2025]. Загалом аналізується 613 меркуріонімів, із-поміж яких домінують **оромеркуріоніми** (517; 84,34 %) завдяки значній кількості кратеронімів (444; 72,43 %); чисельність **хоромеркуріонімів** становить 96 (15,66 %).

МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ

У процесі дослідження використано стратиграфічний, генетичний, етимологічний й словотвірний прийоми описового методу, що дозволило схарактеризувати структурно-дериваційні й семантико-мотиваційні особливості меркуріонімів, а також класифікації і систематизації, порівняльний та кількісних підрахунків, завдяки чому уможливилось створення відповідних систем оро- і хоромеркуріонімів, їх порівняння між собою та з аналогічними атрибутами венусонімів.

Основні просторові об'єкти Меркурія, які отримали найменування, поділяються на дві групи: орієнтовані на деталі альbedo та рельєфу.

Перша група має в основі термін «альbedo» – фізичну величину, пов'язану зі здатністю космічного тіла відбивати й розсіювати випромінення, тобто це своєрідна гра світла й тіні, що створює ілюзії існування на поверхні рівнин та підвищень. Такі спостереження досить давні, адже перші згадки про Меркурій з'явилися в XIV ст. до н. е., а більш ретельно, за допомогою телескопа, Меркурій почали досліджувати 1609 р. Систематизував меркуріоніми 1934 р. Е. Антоніаді, Пізніше об'єкти рельєфу спостерігалися з

космічних апаратів (зокрема, на орбіті Меркурія його поверхню 1974 р. знімав зонд «Марінер-10», а 2011 р. – «Месенджер»).

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Описуючи час фіксації Меркурія на наших теренах, Ю. О. Карпенко зазначив, що спочатку використовувалася його грецька форма (наприклад, в «Ізборнику Святослава» 1073 р. названо сім планет, серед яких – *єрмис*, як і в староукраїнській «Космографії» XVI ст., що є перекладом латинського «Трактату про сферу» англійця Сакробоско: *Ермисъ*), натомість у книзі «Астрономія» давньоримського автора Гая Юлія Ігіна 1482 р. видання та в оригіналі названого вище трактату з-поміж інших наведено латинізований варіант планетоніма: *Mercurius*, і така форма в нас остаточно закріпилася на межі XVII–XVIII ст. [Карпенко, 2016: 97–98]. В інших мовах трапляються назви, часто пов'язані з розташуванням Меркурія поряд із Сонцем, наприклад: *Стілбон* – «мерехтливий» (старогрецька мова), *Кохав Хамма* – «зоря Сонця» (іврит), *Шхен шинг* – «годинна зоря» (китайська мова).

Пропріатив *Меркурій*, як і більшість планетонімів, є простою, архаїчною, природною, ідеологічною, запозиченою з латинської мови власною назвою з відомою і прозорою етимологією, утвореною шляхом власне семантизації від імені бога торгівлі римського пантеону, тому що ця планета найшвидша з-поміж інших (Торчинський, Торчинська, 2022).

Серед екстралінгвальних атрибутів Меркурія також відзначимо ті, які певним чином впливають на функціонування назв просторових об'єктів на планеті, Зокрема, Меркурій не має супутників; температура на поверхні коливається від -180°C вночі до 430°C вдень; навколо своєї осі Меркурій обертається за 58,6 земної доби, а навколо Сонця – за 87,97 земної доби. Атмосфера тонка і розріджена, складається з водню, гелію, кисню та інших елементів. Меркурій є найменшою планетою Сонячної системи (він у 18 разів менший за Землю).

Як уже відзначалося, найбільш продуктивними із-поміж меркуріонімів є найменування кратерів, які майже втричі перевищують кількість інших

найменувань, при цьому варто зазначити, що це лише 7 %, адже на Меркурії зафіксовано 6040 кратерів, що мають діаметр понад 20 км.

Кратери названі переважно в честь людей мистецтва, насамперед письменників: американських (*Фолкнер, Хемінгуей*), англійських (*Байрон, Шекспір*), арабських (*Аль-Ахталь, Аль-Джахіз*), грецьких (*Гомер, Софокл*), індійських (*Андал, Сур Дас*), іспанських (*Сервантес, Хіменес*), італійських (*Боккаччо, Петрарка*), китайських (*Лі По, Лу Сін*), німецьких (*Гейне, Ремарк*), римських (*Горацій, Овідій*), російських (*Аксаков, Чехов*), французьких (*Бальзак, Гюго*), японських (*Акутагава, Хітомаро*) та інших.

Поширеними є кратеромеркуріоніми, присвоєні в честь композиторів: австрійських (*Гайдн, Моцарт*), американських (*Еллінгтон, Соуза*), італійських (*Верді, Пуччіні*), німецьких (*Бах, Бетховен*), російських (*Глінка, Рахманінов*), французьких (*Берліоз, Куперен*), а також художників: американських (*Анрі, Хоппер*), бельгійських (*Ван Ейк, Рубенс*), іспанських (*Далі, Пікассо*), італійських (*Караваджо, Рафаель*), китайських (*Лян Кай, Цю Ін*), нідерландських (*Ван Гог, Рембрандт*), російських (*Рубльов, Суріков*), французьких (*Гоген, Моне*), японських (*Кьомай, Кунісада*) та інших.

З одного боку, для найменувань кратерів ця інформація етимологічно зайва, адже всі оніми мають меморіальну мотивацію, а з іншого – це свідчення про вагомість мистецтва певного етносу у світовому масштабі та можливості вітчизняної астрономії впливати на процес творення космонімів. Що стосується українців, то серед меркуріонімів є два кратери – *Шевченко* (діаметр 143 км, назва затверджена МАС 1976 р.) і *Білокур* (діаметр 135 км, назва затверджена МАС 2008 р.). Певний стосунок до України мають й епоніми кратерів *Гоголь* (письменник М. Гоголь), *Рєпін* (художник І. Рєпін), *Чайковський* (композитор П. Чайковський), *Шолом-Алейхем* (псевдонім письменника Ш. Рабиновича).

На карті Меркурія фіксуються і представники інших творчих професій: артисти (*Нурєєв, Фонтейн*), архітектори (*Аполлодор, Гауді*), скульптори (*Лісіпп, Роден*), музиканти (*Беше, Ларроча*), співаки (*Карузо, Леннон*),

фотографи (*Карш*, *Штігліц*) і хореографи (*Баланчін*, *Ейлі*). Одиночні слововживання мають пропріативи, похідні від прізвищ американського сценариста, кінорежисера й аніматора (*Дісней*), єгипетського лікаря й мудреця (*Імхотен*) і японського майстра чайної церемонії (*Рікю*).

Лише один кратеронім не пов'язаний із прізвищами й не має меморіальної мотивації: *Хун Каль* (мовою майя це двадцятий градус, з яким на Меркурії пов'язана система координат, і якраз через цей кратер проходить цей меридіан західної довготи).

Міжнародний астрономічний союз визначив низку правил, які стосуються найменувань меркуріанських кратерів (окремі з них ми частково прокоментували):

1) прізвище-епонім назви кратера береться в людини, але має пройти не менше ніж п'ятдесят років після того, як вона стала знаменитою, а також три роки після її смерті;

2) дослідники намагаються поєднувати розмір кратера із внеском певної людини у світову культуру, хоча іноді такі оцінки є досить суперечливими, та й відкритим пізніше кратерам не завжди вистачає прізвищ маститих митців;

3) переважно іменуються кратери діаметром понад 100 км і особливо примітні з менших. Найбільші кратери (діаметром більш ніж 300 км, і їх часто називають басейнами) мають такі найменування (в порядку зменшення діаметра): *Рембрандт*, *Бетховен*, *Санаї*, *Анейрвін*, *Достоевський*, *Шекспір*, *Толстой*, *Рафаель*, *Гомер*, *Гете*, *Рахманінов* і т. д.;

4) відсутність прізвищ науковців пояснюється тим, що вони мотивували назви кратерів Марса й Місяця. Лише чотири кратеромеркуріоніми похідні від таких лексем: *Арісторхен* (грецький філософ), *Боецій* (римський учений), *Гвідо д'Арецо* (італійський музичний теоретик) і *Койпер* (американський астроном);

5) астрономічний термін «кратер» поряд із найменуванням не вживається, на відміну від інших меркуріонімів, поєднаних з АТ;

6) більшість таких онімів за структурою прості (400; 90,09 %: *Мендельсон*, *Шуберт*), проте трапляються складні (14; 3,15 %: *Ель-Хусейні*,

Саят-Нова) і складені (30; 6,76 %: *Африкан Хортон*, *Марк Твен*), спосіб творення усіх типів – власне семантизація, оскільки епоніми складними чи складеними стали ще до моменту назвотворення.

Зазначимо, що значна частина кратерів була поіменована ще у ХХ ст. (нових пропріативів зафіксовано 230 (51,8 %), а новітніх – 214 (48,2 %).

Перші найменування так званих уступів, тобто звивистих урвищ довжиною в сотні кілометрів та висотою до 2–3 км, Міжнародний астрономічний союз затвердив 1961 р.; 2014 р. їх було 30, а нині 64. Такі структури двослівні («АТ + назва корабля видатного дослідника чи першопрохідця»), причому відзначимо відсутність лапок у наутоніма, який увійшов до складу меркуріоніма: *уступ Вікторія* (← «Вікторія», корабель експедиції Фернана Магеллана), *уступ Санта-Марія* (← «Санта-Марія» корабель експедиції Христофора Колумба).

Інші оромеркуріоніми малопоширені (дев'ять назв восьми денотатів, тому що *борозна Пантеон* має неофіційне найменування *борозна Павук*):

це, зокрема, одна гірська система з висотами від півтора кілометра до трьох, названа *гори Спеки* (об'єкт розташований на рівнині Спеки в найбільш спекотному регіоні Меркурія);

дві гряди гір: *гряда Антоніаді* і *гряда Скіапареллі* (від прізвищ астрономів, які досліджували Меркурій);

дві борозни – довгі й вузькі впадини, які розходяться із спільного центру й тягнуться на сотні кілометрів: *борозна Пантеон* (за подібність із ребристим куполом римського Пантеону), *борозна Боробудур* (від назви храму буддизму Махаяна IX ст. в Індонезії);

три ланцюжки невеликих кратерів: *ланцюжки Аресібо*, *Голдстоун* і *Хайстек* (від найменувань радіотелескопів у Пуерто-Ріко й Каліфорнії та Массачусетсі у США).

Загалом серед власних назв об'єктів рельєфу зафіксовано 400 простих (77,37 %), тобто однослівних з одним коренем: *Ожогі*, *Рабле*; 14 складних (2,71 %) – однослівних із двома й більше коренями: *Вергеланд*, *Вілла-Лобос*;

103 складені (19,92 %) – переважно підрядні іменниково-іменникові словосполучення (*уступ Вегас, уступ Тангароа*) або багатокomпонентні прізвища (*Ахмад Баба, Чіанг Куї*).

Усі оніми утворені двома різновидами лексико-семантичного способу: синтаксичним, коли словосполучення трансформується в найменування (74; 14,31 %: *уступ Гріфо, уступ Селен*), і шляхом власне семантизації, коли твірне слово без зміни його структури перетворюється в космопонім (443; 85,69 %: *Ерте, Керолан*).

Відантропонімними (відпрізвищевими) є 399 простих кратеронімів (*Бознаньска, Пруст*), 14 складних (*Ель-Хусейні, Шер-Гіл*) і 30 складених (*Ду Фу, Хан Кан*); дві останні групи утворюють переважно китайські, корейські, японські та інші східноазійські пропріативи. До складу 74 назв-словосполучень входить АТ, що поєднується з наутонімами (64: *уступ Італіка, уступ Челленджер*), прагматонімами – найменуваннями споруд (5: *ланцюжок Голдстоун, ланцюжок Хайстек*), антропонімами (2: *гряда Антоніаді, гряда Скіапареллі*) й апелятивами (2: *борозна Павук, гори Спеки*). Один космопонім (*Хун Каль*) є відчислівниково-відіменниковим.

Домінують пропріативи з меморіальною мотивацією – найменування увічне пам'ять про певну людину (443; 85,69 %: кратери *Депре, Шеллі*); відносно продуктивними є назви із сутнісно-номінальною – АТ вказує на тип іменованого об'єкта, а онімна частина не пов'язана якимись відношеннями з ним, хоча підпорядковується певним правилам (68; 13,15 %: *уступ Академік, уступ Карраско*); окремі пропріативи мають мотивацію сутнісно-меморіальну (2; 0,39 %: *гряда Антоніаді, гряда Скіапареллі*), сутнісно-квалітативну – АТ і вказівка на якусь ознаку денотата (3; 0,58 %: *борозна Павук, гори Спеки*), локативну – місцезнаходження об'єкта (1; 0,19 %: *Хун Каль*, тобто двадцятий градус).

За часом створення розрізняються нові (247; 47,78 %: *Бронте* – 1976 р., *Сезанн* – 1985 р.) й новітні (270; 52,22 %: *Копленд* – 2010 р., *уступ Протея* – 2022 р.) оромеркуріоніми, які виникли відповідно у ХХ або ХХІ ст.

Так звані рівнини, кваліфіковані за принципом альbedo як світліші або темніші від довкілля, відносимо до хоромеркуріонімів, оскільки це вже назви об'єктів горизонтального членування поверхні, іноді досить великі. Наприклад, *рівнина Снеки* має діаметр майже 1500 км, а названа так через розміщення на одному із двох меридіанів, де температура є найвищою на планеті. Рівнина з мінімальними температурами, що знаходиться в районі північного полюса, названа *Північною (рівнина Бореаліс)*. Це сутнісно-квалітативні назви.

Сім таких об'єктів отримали назви планети Меркурій у різних мовах світу (*рівнини Апарангі й Суйсей* мовами маорі і японською), і це сутнісно-локативна мотивація; два – ім'я бога Меркурій (*рівнини Будх, Лугус* індійською і галльською мовами), і це сутнісно-асоціативна мотивація; три – імена богів-посланців як еквівалентів Меркурія (*рівнини Папсуккаль, Собкоу, Турмс* аккадською, давньоєгипетською і етрусською мовами), і це теж сутнісно-асоціативна мотивація; *рівнина Одін* названа іменем верховного скандинавського бога, і це сутнісно-номінальна мотивація. Сім пропріативів нові, а десять – новітні.

Усі 29 найменувань факул – невеликих, яскравих областей на поверхні Меркурія, є словосполученнями, до складу яких входить АТ і слово «змія» різними мовами світу – європейськими (*факули Маду, Орм* – естонською і шведською), азійськими (*факули Нгу, Пампу* – лаоською і тамільською в Індії), африканськими (*факули Абісо, Хаву* – сомалійською і каннада в Ефіопії) та іншими (*факули Ахас, Накахі* – таганською на Філіппінах і маорі). Всі оніми новітні сутнісно-номінальні.

Власні назви так званих долин (всі п'ять складені, новітні, сутнісно-номінальні) складаються з АТ і найменувань закинутих древніх поселень (*долини Ангкор, Карал* – від назв древніх міст у Камбоджі й Перу).

Низка просторових об'єктів на поверхні Меркурія за допомогою телескопа була досліджена ще у ХІХ ст. астрономом Дж. Скіапареллі, який назвав багато областей на Меркурії, спираючись на міфологічні та географічні

назви, зокрема ті, що пов'язані з грецькою міфологією. 1976 р. Міжнародний астрономічний союз офіційно затвердив 32 таких космопоніми: з яких 14 – прості конструкції, утворені шляхом власне семантизації.

Шість із них походять від найменувань географічних об'єктів: як грецьких і навколишніх (*Аполлонія* ← давньогрецьке місто, засноване в VI ст. до н. е. і присвячене Аполлону, грецькому богом мистецтва, музики та світла, тісно пов'язаному із Сонцем; *Лігурія* ← регіон Італії, розташований на півночі країни, на узбережжі Лігурійського моря), так і не пов'язаних з античністю (*Австралія* ← найстаріший і найсухіший континент на планеті; *Галлія* ← історична область у Західній Європі, відома з часів стародавнього Риму).

Від теонімів виникли два хоромеркуріоніми (*Аврора* ← богиня ранкової зорі в римській міфології як символ того, що Меркурій часто можна побачити на небі саме під час світанку; *Фаетоній* ← син бога Сонця Геліоса Фаетон, який спробував керувати сонячною колісницею, але втратив над нею контроль і загинув); від інших міфонімів – три (*Гесперіс* ← Геспериди, ніяди, дочки богині вечірньої зорі Геспери й Атланта; *Кадуцеата* ← Кадуцей, жезл римського бога Меркурія, один із найвідоміших його символів; *Плеяс* ← Плеяди, сім дочок німфи Плейони й титана Атланта); ще три – від різних лексем: *Бореа* (від латинського слова «borealis», що означає «північний»), *Геліокамін* (від грецьких слів «Геліос» – Сонце і «камін» – піч, вогнище зі значенням «Сонячна піч», що підкреслює екстремальну спеку на поверхні Меркурія, спричинену близькістю до Сонця; *Пентас* (від грецького слова «п'ять», можливо, із символічним значенням).

Решта 18 найменувань – складені конструкції, першим компонентом яких є АТ «пустеля», а другим – пропріатив, пов'язаний з античною міфологією, зокрема іменами богів як грецького пантеону (*пустелі Афродіти*, *Персефони* – в честь богині краси й кохання та богині весни, родючості й підземного царства), так і римського (*пустелі Марса*, *Нептуна* – в честь бога війни й бога морів), а також героїв давньогрецьких міфів (*пустеля Адмета* ← Адмет, син фессалійського володаря Ферета, один з аргонавтів; *пустеля*

Лікаоніс ← Лікаон, цар Аркадії, який, згідно з міфами, був перетворений Зевсом на вовка).

Низка хоромеркуріонімів пов'язана з варіантними іменами бога Гермеса (грецький варіант назви Меркурій), що також асоціюється з планетою Меркурій (*пустеля Аргіфонте* ← Аргіфонт, одне з імен бога Гермеса, тобто «убивця Аргуса», стоокого велетня, який охороняв німфу Іо; *пустеля Аларум* ← «крило», на яке візуально схожий об'єкт; крім того, Гермес був відомий своїми крилатими сандалями і жезлом-кадуцеем, що теж мав крила).

Подвійну етимологію має і найменування *пустеля Горарум*, що виводять від латинського слова «*hora*» – година (символізує швидкість, з якою Меркурій обертається навколо Сонця, що, у свою чергу, відображається у швидкій зміні температур на його поверхні) та теоніма Гор – єгипетського бога неба, царства та Сонця.

Ще три оніми мотивовані теонімом (*пустеля Геліоса* ← Геліос, давньогрецький бог Сонця, який керував сонячною колісницею по небу) і міфонімами (*пустеля Фенікса* ← Фенікс, міфічний птах, який відроджується з попелу; *пустеля Прометей* ← Прометей, титан із давньогрецької міфології, відомий тим, що викрав вогонь у богів і подарував його людям). Ці пропріальні частини найменувань мають асоціативно-символічну мотивацію, адже перша підкреслює близькість об'єкта до Сонця, друга є чудовим образом для планети, яка постійно перебуває під палючим Сонцем, а третя асоціюється з вогнем і небесним покаранням, що ідеально відповідає екстремальній спеці, що панує на цій планеті.

Зазначимо, що вказані хоромеркуріоніми – досить нестабільні, оскільки часто варіюється як форма онімного компонента (*Кріофори* – *Кріофор*, *Ціллен* – *Кіллена*), так і його структура (*Атлантида* – *пустеля Атлантида*, *пустеля Гермеса Трисмегіста* – *пустеля Гермеса Тринайвеличнійшого*), що загалом фундаментального значення для характеристики цього класу пропріальних одиниць не має.

Це тим більш неважливо, що майже всі наведені вище власні назви так званих пустель із розвитком космічної науки й отриманням набагато детальніших зображень поверхні Меркурія Міжнародним астрономічним союзом протягом 2012–2015 рр. були замінені або уточнені. Зокрема, *Пієрія* отримала назву квадрант *Дерана*. Квадрант – це частина поверхні небесного тіла, розділена за сіткою координат. На Меркурії виділено 15 квадрантів, кожен з яких має свою назву та номер, що полегшує складання карт і дослідження планети (наприклад, *Н-8 – Гермес-8* із назвою *Деран*).

Кожен квадрант названий в честь якоїсь визначної деталі рельєфу, яка знаходиться в його межах, найбільш часто – кратера (10: *Аполлодор, Копланд*), двічі – рівнини (*Бореаліс, Лігурія*), по одному разу – басейну (*Радітладі* – це прізвище африканського драматурга, а басейн – це насправді великий кратер), каньйону (*Кобра*), уступу (*Вікторія*). Як бачимо, такі оніми прості, утворені шляхом власне семантизації, відмеркуріонімі, з локативною мотивацією, оскільки денотати твірних лексем вказують на місцезнаходження квадрантів.

Також зникли такі термінопозначення, як *затока мис, море, океан*; відповідно, змінилися й сутнісні компоненти складених конструкцій (наприклад, *затока Аргіфонта* стала *пустелею Аргіфонта*; *мис Геліоса* – *пустелею Геліоса* і т. д.).

Із-поміж хоромеркуріонімів виокремлено 29 простих конструкцій (30,21 %: *Галлія, Гесперіс*), до яких віднесено окремі складні іншомовного походження, в яких важко виокремити їхні компоненти (*Аполлодор, Геліокамін*), і 67 складених (69,79 %: *долина Пестум, рівнина Лугус*). Перші утворені шляхом власне семантизації, а другі – синтаксичним способом.

Як твірні лексеми більш часто фіксуються пропріальні одиниці (60), зокрема теоніми (18: *Аврора, рівнина Турмс*), інші міфоніми (9: *Кадуцеата, пустеля Прометей*), топоніми (11: *Австралія, долина Кахокія*), меркуріоніми (15: *Отараед, Хокусай*) і планетоніми (7: *рівнини Сіхту, Суйсей*). Усі складені найменування, як бачимо, містять апелятив – астрономічний термін, а власне

відапелятивних похідних реєструємо 36 (*Пентас*, *рівнина Снеки*), і передусім вони мотивовані словом «змія» різними мовами світу (*факули Амару*, *Сарпа*).

Завдяки різноплановій семантиці твірних лексем, мотиваційні відношення хоромеркуріонімів теж неоднакові. У простих конструкціях це мотивація локативна (15; 15,63%: *Гомер*, *Койпер*), номінальна (7; 7,29 %: *Пієрія*, *Плеяс*), асоціативно-символічна, коли онім певним чином пов'язаним із твірним словом і має символічне забарвлення (6; 6,25 %: *Аврора*, *Геліокамін*) і одна невідома (1,04 %: *Пентас*). Складені структури – це насамперед сутнісно-номінальні (43; 44,78 %: *пустелі Адмета*, *Марса*); менш продуктивні сутнісно-асоціативно-символічні (9; 9,38 %: *пустелі Аргіфонте*, *Геліоса*) сутнісно-локативні (7; 7,29 %: *рівнини Меаркайр*, *Утаріді*), сутнісно-асоціативні (5; 5,21 %: *пустелі Кріофорі*, *Трікрена*) і сутнісно-квалітативні (3; 3,13: *гори Снеки*, *рівнина Бореаліс*) мотиваційні відношення.

Чисельність новітніх хоромеркуріонімів (57; 59,38 %: *долина Карал* – 2013 р., *рівнина Апарангі* – 2017 р.) незначною мірою переважає кількість нових (39; 40,63 %: *рівнина Будх* – 1976 р., *Ціллен* – 1976 р.).

ДИСКУСІЯ

Зазвичай процес утворення власних назв є нерегламентованим, тобто не підпорядкованим суворим стандартам і правилам, тому такими різноплановими є антропоніми, топоніми, ідеоніми, ергоніми тощо. Що стосується найменувань просторових об'єктів, розташованих на інших, ніж Земля, космічних тілах, то МАС якраз і визначив низку вимог, що стосуються процесу номінації статичних космічних тіл.

Добре це чи погано – досить дискусійне питання. З одного боку, не слід обмежувати творчість і самостійність тих, хто іменує певні об'єкти, а з іншого – при обранні найменувань вже існують канони, яких варто дотримуватися, і тому номінатору потрібно добирати твірні лексеми з якоїсь визначеної групи можливих варіантів, і при цьому з'являється можливість представити в переліку космопонімів слова практично з усіх мов світу, та й можна лише за найменуванням з'ясувати тип космічного тіла. Зрештою, це майже

унеможлиблює появу серед власних назв просторових об'єктів численних омонімів, чого було б неможливо уникнути за відсутності наявних правил. Якщо ж є якісь винятки, то причину їх появи теж цікаво з'ясувати.

Висновки щодо таких найменувань, зафіксованих на Венері (Кропивницький, 2015, с. 148, 151; Поділля, 2025, с. 116–117, 135–136), були однозначними: більшість венусонімів відповідає стандартам МАС.

На основі аналізу найменувань просторових об'єктів на Меркурії теж можемо стверджувати дотримання всіх шести вимог МАС.

По-перше, більшість меркуріонімів є макроназвами, адже загалом номінуються об'єкти розміром десятки й сотні кілометрів.

По-друге, переважно обмежується кількість іменованих деталей на поверхні планети (крім кратерів, яких 444), тому що іменується лише те, що велике, цікаве чимось для науковців або корисне для картографічних цілей.

По-третє, рідко повторюються однакові найменування для деталей поверхні Меркурія (за невеликими винятками, коли в цьому існує особлива доречність, на зразок назв деталей альбеда і тих онімів, які їх замінили).

По-четверте, меркуріоніми затверджуються Міжнародним астрономічним союзом у латинському написанні (іноді – в англійському) і зазвичай складаються із власної назви, що стоїть на першому місці, і родового терміну, розташованого після неї, причому обидва слова пишуться з великої літери (*Solitudo Alarum*, тобто *пустеля Аларум*). У національних терміносистемах такі назви часто мають низку специфічних ознак (наприклад, родовий термін стоїть на першому місці й пишеться з малої літери; хоч вони переважно транслітеруються, але термінопозначення можуть перекладатися, якщо є відповідне слово українською мовою) Така структура оніма дозволяє розрізняти омонімічні найменування космічних об'єктів (на зразок: *рівнина* і *гори Снеки*).

По-п'яте, як твірні лексеми використовуються прізвища людей, пов'язаних із творчими професіями, рідко – науковців, а також імена богів та міфічних істот з інших релігій, насамперед античних). Для уникнення

різноваріантності космопонімів за основу береться та форма антропоніма, якій віддавав перевагу сам його носій.

По-шосте, практично для всіх різновидів меркуріонімів пропонуються певні моделі утворення пропріативів, яких номінатори дотримуються у процесі присвоєння власних назв однотипним денотатам.

ВИСНОВКИ

Таким чином, найменування просторових об'єктів на Меркурії – здебільшого прості (429; 69,98 %); менш поширені складені (170; 27,73 %) і складні (14; 2,38 %). Утворені меркуріоніми лексико-семантичним способом (синтаксичним – 141 (23 %); шляхом власне семантизації – 472 (77 %)) переважно від антропонімів (445), наутонімів (64) та апелятивів (39), зокрема від лексеми «змія» (29). До складу більшості складених пропріативів входять астрономічні терміни. Основними мотиваційними відношеннями є меморіальні (443; 72,27 %), сутнісно-номінальні (111; 18,11 %) і локативні (16; 2,61 %). Чисельність нових (286; 46,66 %) і новітніх (327; 53,34 %) меркуріонімів відрізняється незначним чином.

Спільними з венусонімами атрибутами є домінування космооронімів, зокрема кратеронімів; усі космопоніми утворені лексико-семантичним способом, а в їхньому складі найбільше антропонімів, що спричинило перевагу меморіальної (сутнісно-меморіальної) мотивації; відносно продуктивні й такі епоніми, як теоніми й інші міфоніми, і такі пропріативи часто мають номінальні (сутнісно-номінальні) мотиваційні відношення. Майже збігаються інші етимолого-дериваційні, денотатно-характеристичні та функційні атрибути венусонімів і меркуріонімів.

Фіксуємо й низку відмінних ознак. На Меркурії переважають прості конструкції, які виникли шляхом власне семантизації, тоді як на Венері – складені, утворені синтаксичним способом. Астрономічні терміни входять до складу венусонімів утричі частіше, ніж меркуріонімів; крім того, майже в усіх венусонімах епонімами є субстантиви жіночого роду, а у пропріативах другої групи активно представлені апелятиви, наутоніми, меркуріоніми й топоніми. Із-

поміж меркуріонімів виокремлюємо низку найменувань з локативною (сутнісно-локативною) та асоціативно-символічною (сутнісно-асоціативно-символічною) мотивацією. Більшість венусонімів є новими, а меркуріонімів – новітніми структурами.

ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Перспективи наступних студій вбачаємо в характеристиці власних назв просторових об'єктів на інших космічних тілах (передусім на Місяці й Марсі) і встановленні дієвості тих норм іменування, які зафіксовані на Меркурії й Венері.

Authors' Contributions

M. Torchynskyi conceptualized and designed the study. N. Torchynska collected the data. Both authors contributed to the data analysis and writing of the original draft. M. Torchynskyi performed the critical review, and N. Torchynska edited the final version of the manuscript. All authors have read and approved the final version of the manuscript.

Внесок авторів

М. Торчинський здійснив концептуалізацію та розробку дослідження. Н. Торчинська провела збір даних. Обидва автори брали участь в аналізі даних і підготовці початкового варіанту рукопису. М. Торчинський здійснив критичне рецензування, а Н. Торчинська відредагувала остаточну версію рукопису. Усі автори прочитали та схвалили остаточний варіант рукопису.

ЛІТЕРАТУРА

- Вавилова, І. Б., Плачинда, В. П. (2001). *Імена України в Космосі : науково-енциклопедичне видання*. НАУТИЛУС. [Vavlyova, I. B. & Plachynda, V. P. (2001). *Names of Ukraine in Space : Academic Encyclopedic Publication*. NAUTILUS.]
- Жайворонок, В. В. (2018). *Антологія знаків української культури: словник-довідник*. Наукова думка. [Zhaivoronok, V. V. (2018). *Anthology of Signs of Ukrainian Culture : Glossary and Reference Guide*. Naukova dumka.]
- Карпенко, Ю. (2016). Назви зоряного неба. *Українське небо 2. Студії над історією астрономії в Україні*. Інститут прикладних проблем механіки і математики ім. Я. С. Підстригача НАН України, сс. 88–151. [Karpenko, Yu. (2016). Names of the Starry Sky. *Ukrainian sky 2. Studies on the History of Astronomy in Ukraine*. Instytut prykladnykh problem mekhaniky i matematyky im. Ya. S. Pidstrygacha NAN Ukrainy, pp. 88–151.]
- Климишин, І. А., Корсунь, А. О. (2003). *Астрономічний енциклопедичний словник*. Головна астрономічна обсерваторія НАН України : Львів. нац. ун-т ім. Івана Франка. [Klymyshyn, I. A. & Korsun, A. O. (2003). *Astronomical Encyclopedic Dictionary*. Holovna astronomichna observatoriia NAN Ukrainy, Lvivskyi natsionalnyi universytet im. Ivana Franka.]
- Меркурій (2025). Ціль: Меркурій. Довідник планетарної номенклатури. URL : <https://planetarynames.wr.usgs.gov/Page/MERCURY/target>. [Target: Mercury. *Gazetteer of Planetary Nomenclature*. URL : [https:// planetarynames.wr.usgs.gov/Page/MERCURY/target](https://planetarynames.wr.usgs.gov/Page/MERCURY/target)]

- Процик, І. (2014). Словник власних астрономічних назв української мови. *Українське небо. Студії над історією астрономії в Україні*. Інститут прикладних проблем механіки і математики ім. Я. С. Підтригача НАН України, 318–336. [Protsyk, I. (2014). Dictionary of Proper Astronomical Names in the Ukrainian Language. *Ukrainske nebo. Studii nad istoriieiu astronomii v Ukraini*. Instytut prykladnykh problem mekhaniky i matematyky im. Ya. S. Pidtrygacha NAN Ukrainy, 318–336.]
- Процик, І., Тимошик, Г. (2006). *Лінгвокраїнознавчий словник власних назв української мови. Зошит 4. Астрономічні назви*. Львів. [Protsyk, I. & Tymoshyk, H. (2006). Linguocultural Dictionary of Proper Names in the Ukrainian Language. Chapter 4. Astronomical Names. Lviv.]
- Торчинський, М. М. (2008). *Структура онімного простору української мови*. Авіст. [Torchynskyi, M. M. (2008). *The Structure of the Onymic Space of the Ukrainian Language*. Avist.]
- Торчинський, М. М. (2019). Кількісна характеристика найменувань космічних об'єктів. *Славістичні студії: лінгвістика, літературознавство, дидактика*, 6, 127–131. [Torchynskyi, M. M. (2019). Quantitative Characteristics of Cosmic Object Names. *Slavistic Studies: Linguistics, Literary Studies, Didactics*, 6, 127–131.]
- Торчинський, М. М. (2022a). Власні назви природних супутників планет: денотатно-характеристичні, етимолого-словотвірні та функціональні особливості. *Наукові записки Національного університету “Острозька академія”: серія “Філологія”*, 13 (81), 330–335. [Torchynskyi, M. M. (2022a). Proper Names of Natural Satellites of Planets: Denotative-Characteristic, Etymological-Word-Formative and Functional Features. *Scientific Notes of the National University of Ostroh Academy: Philology Series*, 13 (81), 330–335.]
- Торчинський, М., Торчинська, Н. (2022b). Денотатно-характеристичні, етимолого-словотвірні та функціональні особливості власних назв планет. *Студії з ономастики та етимології. 2021–2022*, 177–190. [Torchynskyi, M. & Torchynska, N. (2022b). Denotative-Characteristic, Etymological-Word-Formative and Functional Features of Proper Names of Planets]. *Studies in Onomastics and Etymology. 2021–2022*, 177–190.]
- Торчинський, М. М. (2023). Власні назви сузір'їв: словотвір і функціонування в українській мові. *Sborník příspěvků*, 24–29. [Torchynskyi, M. M. (2023). Proper Names of Constellations: Word formation and functioning in the Ukrainian language. *Sborník příspěvků*, 24–29.]
- Торчинський, М. М., Торчинська, Н. М. (2025a). Власні назви просторових об'єктів на Венері. *Наукові записки. Серія: Філологічні науки*, 213, 147–152. [Torchynskyi, M. M. & Torchynska, N. M. (2025a). Proper Names of Spatial Objects on Venus. *Research Bulletin. Series: Philological Sciences*, 213, 147–152.]
- Торчинський, М. М., Торчинська, Н. М. (2025b). Етимолого-словотвірні та функціональні особливості власних назв просторових об'єктів на Венері. *Поділля. Філологічні студії: електронний збірник наукових праць*, 18, Т. 2, 115–137. [Torchynskyi, M. M., & Torchynska, N. M. (2025b). Etymological-Word-Formative and Functional Features of Proper Names of Spatial Objects on Venus. *Podillia. Studies in Philology: Online Collection of Scientific Papers*, 18 (2), 115–137.]

АНОТАЦІЯ

Вступ. Найменувань просторових об'єктів, які знаходяться на інших, крім Землі, планетах або їхніх супутниках, фіксується близько 7 000. Із-поміж них дослідники традиційно виокремлювали власні назви просторових об'єктів на Венері, Марсі, Меркурії й Місяці.

Мета дослідження – визначити структуру, семантику твірних основ, спосіб творення й мотивацію найменувань просторових об'єктів на Меркурії.

Об'єкт дослідження. Загалом аналізується 613 власних назв просторових об'єктів на Меркурії.

Методи дослідження. У процесі дослідження використано стратиграфічний, генетичний, етимологічний та словотвірний прийоми описового методу, а також класифікації і систематизації, порівняльний та кількісний підрахунків.

Результати дослідження. Найменування просторових об'єктів на Меркурії – переважно прості. Утворені меркуріоніми лексико-семантичним способом (насамперед шляхом власне семантизації) від антропонімів, наутонімів та апелятивів. Основними мотиваційними відношеннями є меморіальні, сутнісно-номінальні і локативні. Чисельність нових і новітніх меркуріонімів майже однакова.

Висновки. Спільними з венусонімами ознаками є домінування космооронімів, зокрема кратеронімів. Усі космопоніми утворені лексико-семантичним способом, а в їхньому складі найбільше антропонімів, що спричинило перевагу меморіальної мотивації. Відносно продуктивні й такі епоніми, як теоніми й інші міфоніми.

На Меркурії переважають прості конструкції, які виникли шляхом власне семантизації, а на Венері – складені, утворені синтаксичним способом. Майже всі венусоніми епонімами мають субстантиви жіночого роду, а меркуріоніми – часто апелятиви, наутоніми й топоніми. Більшість венусонімів є новими, а меркуріонімів – новітніми структурами.

Ключові слова: астрономічний термін, космопонім, меркуріонім, мотивація, походження, семантика, структура

Стаття надійшла 14 вересня 2025 р.

Інформація про авторів

Михайло ТОРЧИНСЬКИЙ

доктор філологічних наук, професор

Хмельницький національний університет

Хмельницький, Україна

e-mail: mina@ukr.net

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-5268-0237>

Наталія ТОРЧИНСЬКА

кандидат філологічних наук, доцент

Хмельницький національний університет

Хмельницький, Україна

e-mail: torchynskan@khnmu.edu.ua

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-6182-0027>

Notes on Contributors

Mykhailo TORCHYNSKYI

Doctor of Philological Sciences, Professor

Khmelnytskyi National University

Khmelnytskyi, Ukraine

e-mail: mina@ukr.net

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-5268-0237>

Nataliia TORCHYNSKA

PhD in Linguistics, Associate Professor

Khmelnytskyi National University

Khmelnytskyi, Ukraine

e-mail: torchynskan@khnmu.edu.ua

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-6182-0027>